Research Paper | Law | E-ISSN No : 2454-9916 | Volume : 11 | Issue : 6 | June 2025

''શુષ્ક રાજ્ય ગતિશીલતા : ગુજરાતમાં દારૂબંધી કાયદાની ભૂમિકા અને અસર પર તુલનાત્મક અભ્યાસ''

દાફડા જીગ્નેશ ભીખાભાઈ[૧], ડૉ. આરતી ચાવડા[૨]

[૧] પીએચ.ડી. રિસર્ચ સ્કૉલર, મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

[૨] મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ABSTRACT

ભારતના એકમાત્ર 'શુષ્ક રાજ્ય' તરીકે ઓળખાતા ગુજરાત રાજ્ય, ગુજરાત પ્રતિબંધ અધિનિયમ, ૧૯૪૯ હેઠળ કડક પ્રતિબંધ કાયદો લાગુ કરે છે, જે દારૂના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવન પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. ''ડ્રાય સ્ટેટ ડાયનેમિક્સ : ગુજરાતમાં પ્રતિબંધ કાયદાની ભૂમિકા અને અસર પર તુલનાત્મક અભ્યાસ'' શીર્ષક ધરાવતું આ સંશોધન આ કાયદાના સામાજિક, કાનૂની અને આર્થિક પરિણામોની વિવેચનાત્મક તપાસ કરે છે. જ્યારે પ્રતિબંધ પાછળનો હેતુ જાહેર આરોગ્ય અને નૈતિક વ્યવસ્થાને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે, ત્યારે જમીની વાસ્તવિકતાઓ એક જટિલ ચિત્ર ઉજાગર કરે છે. ગેરકાયદેસર દારૂના વેપાર, બુટલેગિંગ નેટવર્ક્સ અને અમલીકરણમાં પડકારો દ્વારા ચિહ્નિત થયેલ છે. આ અભ્યાસ એવા રાજ્યો અને દેશો સાથે સરખામણી કરે છે જ્યાં પ્રતિબંધ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો અને પછીથી રદ કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી અસરકારકતા અને લાંબા ગાળાના પરિણામોનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય. તે એ પણ મૂલ્યાંકન કરે છે કે કાયદો પ્રવાસન, જાહેર આવક અને નાગરિક સ્વતંત્રતાઓને કેવી રીતે અસર કરે છે. તારણો સૂચવે છે કે જ્યારે કાયદો વૈચારિક લક્ષ્યોને પૂર્ણ કરે છે, ત્યારે તેના સામાજિક-આર્થિક પરિણામો આધુનિક ગુજરાતમાં તેની સુસંગતતા અને વ્યવહારિક અમલીકરણની પુન:પરીક્ષાની જરૂર છે.

પરિચય

ગુજરાત દારૂબંધી અધિનિયમ, ૧૯૪૯ હેઠળ લાગુ કરાયેલ દારૂના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવન પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધને કારણે ગુજરાત ભારતમાં એક અનોખો કિસ્સો છે. સંયમ અને નૈતિક શિસ્તના ગાંધીવાદી આદર્શોમાં મૂળ ધરાવતો આ કાયદો મૂળરૂપે સામાજિક કલ્યાણ, જાહેર આરોગ્યને પ્રોત્સાહન આપવા અને દારૂના સેવન સાથે સંકળાયેલા ગુનાઓ અને સામાજિક દુષણોને રોકવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. જો કે, તેના અમલીકરણ પછીના દાયકાઓમાં, દારૂબંધી નીતિ તીવ્ર જાહેર, કાનૂની અને રાજકીય ચર્ચાનો વિષય રહી છે. જ્યારે સરકાર જાહેર નૈતિકતાનું રક્ષણ કરવા અને સામાજિક સુમેળ સુનિશ્ચિત કરવા તરફના પગલા તરીકે નીતિનો બચાવ કરે છે, ત્યારે ટીકાકારો દલીલ કરે છે કે તેનાથી ગેરકાયદેસર દારૂ બજારોનો ઉદય, વધેલી બુટલેગિંગ અને અમલીકરણ એજન્સીઓમાં ભ્રષ્ટાચાર જેવા અણધાર્યા પરિણામો આવ્યા છે. વધુમાં, કરવેરા આવક ગુમાવવાના આર્થિક પરિણામો અને પ્રવાસન અને આતિથ્ય ક્ષેત્રો પર તેની અસરો વિશે પ્રશ્નો ઉભા થયા છે. ''ડ્રાય સ્ટેટ ડાયનેમિક્સ : ગુજરાતમાં પ્રતિબંધ કાયદાની ભૂમિકા અને અસર પર તુલનાત્મક અભ્યાસ'' શીર્ષક ધરાવતા આ અભ્યાસનો હેતુ પ્રતિબંધના વાસ્તવિક પરિણામોની શોધ કરવાનો છે, તેની અસરકારકતા, અમલીકરણ પડકારો અને સામાજિક-આર્થિક પરિણામોનું વિશ્લેષણ કરવાનો છે. આ અભ્યાસમાં અન્ય ભારતીય રાજ્યો અને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રદેશોના તુલનાત્મક દ્રષ્ટિકોણનો પણ સમાવેશ થાય છે જેમના સમાન પ્રતિબંધ ઇતિહાસ છે જેથી સમજી શકાય કે આવા કાયદા ખરેખર તેમના હેતુપૂર્ણ લક્ષ્યોને પૂર્ણ કરે છે કે વધુ જટિલ સામાજિક સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે.

ઐતિહાસિક અને કાનૂની માળખું

ગુજરાતમાં દારૂબંધીનું ઐતિહાસિક અને કાનૂની માળખું રાજ્યના સામાજિક-રાજકીય સિદ્ધાંતોમાં ઊંડે સુધી મૂળ ધરાવે છે, જે મહાત્મા ગાંધીના સંયમ અને નૈતિક શિસ્તના આદર્શોથી ભારે પ્રભાવિત છે. ગુજરાતમાં જન્મેલા ગાંધીએ દારૂ પર પ્રતિબંધની જોરદાર હિમાયત કરી હતી, તેને એક સામાજિક દુષણ તરીકે જોતા હતા જે પરિવારો અને સમુદાયોનો નાશ કરે છે. આ વૈચારિક વારસાને કારણે ૧૯૪૯ માં બોમ્બે દારૂબંધી કાયદો લાગુ થયો, જે પાછળથી ૧૯૬૦ માં રાજ્યની રચના પછી ગુજરાત દારૂબંધી કાયદો, ૧૯૪૯ માં વિકસિત થયો. આ કાયદો માદક દારૂના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવન પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, જેના કારણે ગુજરાત એકમાત્ર ભારતીય રાજ્ય બને છે જેમાં સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે. તેને ભારતના બંધારણની આર્ટિકલ્સ ૪૭ દ્વારા કાયદેસર રીતે સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે, જે એક નિર્દેશક સિદ્ધાંત છે જે રાજ્યને માદક પીણાં અને ડ્રગ્સના પ્રતિબંધ તરફ કામ કરવા માટે આગ્રહ કરે છે. વર્ષોથી, કાયદામાં બદલાતી સામાજિક-રાજકીય વાસ્તવિકતાઓને અનુરૂપ થવા માટે ઘણા સુધારા કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં તબીબી અને ધાર્મિક મુક્તિ અને પ્રવાસી પરમિટ માટેની જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે. તેના ઉમદા ઉદ્દેશ્ય હોવા છતાં, આ કાયદાને જૂનો અને અમલમાં મુકવામાં મુશ્કેલ હોવા બદલ ટીકાનો સામનો કરવો પડ્યો છે, જેના કારણે ગેરકાયદેસર દારૂની હેરાફેરી અને ભ્રષ્ટાચાર ફેલાયો છે. દારૂબંધી નીતિનું કઠોર કાનૂની માળખું ગુજરાતના શાસનને આકાર આપવાનું ચાલુ રાખે છે, જે બંધારણીય આદર્શો અને વ્યવહારિક અમલીકરણ પડકારો વચ્ચે એક અનોખો તણાવ પેદા કરે છે.

ઉદ્દેશ્યો અને નીતિનો ઉદ્દેશ

ગુજરાત પ્રતિબંધ અધિનિયમ, ૧૯૪૯નો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય દારૂબંધી અધિનિયમ, દારૂના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવન પર પ્રતિબંધ મૂકીને નૈતિક રીતે શિસ્તબદ્ધ અને સ્વસ્થ સમાજના ગાંધીવાદી દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપવાનો છે. ભારતીય બંધારણની આર્ટિકલ્સ ૪૭ હેઠળ રાજ્ય નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં મૂળ, જે રાજ્યને જાહેર આરોગ્ય સુધારવા અને માદક પીણાં પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો આગ્રહ રાખે છે, તે કાયદો વ્યક્તિગત પસંદગીઓ કરતાં સામૂહિક કલ્યાણને પ્રોત્સાહન આપવાના સામાજિક-રાજકીય ઉદ્દેશ્યને પ્રતિબિંબિત કરે છે. નીતિ નિર્માતાઓ દલીલ કરે છે કે દારૂબંધી ગુના, ઘરેલુ હિંસા, ગરીબી અને દારૂના દુરૂપયોગ સાથે સંકળાયેલી સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ ઘટાડી શકે છે. આ નીતિનો હેતુ દારૂબંધી સાથે સંકળાયેલા સામાજિક દુષણોથી મુક્ત, સ્વસ્થ અને વધુ

ઉત્પાદક વસ્તીને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. વધુમાં, તે મજબૂત નૈતિક અને આધ્યાત્મિક નીતિઓ ધરાવતા રાજ્યમાં સાંસ્કૃતિક સુરક્ષા તરીકે સ્થિત છે. જો કે, નીતિ પાછળનો ઉદ્દેશ્ય રાજકીય પણ છે, કારણ કે ક્રમિક સરકારોએ અમુક સામાજિક અને ધાર્મિક જૂથોને અપીલ કરવા માટે પ્રતિબંધનો ઉપયોગ લોકપ્રિય પગલા તરીકે કર્યો છે. જ્યારે ઉદ્દેશ્યો આદર્શવાદી છે અને સામાજિક સુધારામાં મૂળ ધરાવે છે, ત્યારે વાસ્તવિક દુનિયાના પડકારો જેમ કે કાળાબજાર દારૂ, ભ્રષ્ટાચાર અને અમલીકરણની મુશ્કેલીઓ એ નીતિની વ્યવહારિકતા અને અસરકારકતા પર પ્રશ્નો ઉભા કર્યા છે. આમ, જ્યારે નીતિનો ઉદ્દેશ ઉમદા છે, ત્યારે તેની સફળતા મોટાભાગે તેના પર નિર્ભર કરે છે કે તે જમીની વાસ્તવિકતાઓ અને આધુનિક શાસનની માંગણીઓ સાથે કેટલી અસરકારક રીતે સુસંગત છે.

સામાજિક-આર્થિક અસર

ગુજરાતમાં દારૂબંધીની સામાજિક-આર્થિક અસર એક વિરોધાભાસી ચિત્ર રજૂ કરે છે. જ્યારે ગુજરાત દારૂબંધી કાયદો, ૧૯૪૯, જાહેર આરોગ્ય અને નૈતિક શિસ્તને પ્રોત્સાહન આપવા માટે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેના વાસ્તવિક પરિણામો ઘણા અણધાર્યા પરિણામો દર્શાવે છે. આર્થિક રીતે, દારૂના વેચાણ પર પ્રતિબંધને કારણે રાજ્યને નોંધપાત્ર આવક નુકસાનનો સામનો કરવો પડે છે, કારણ કે દારૂ કર રાજ્યની આવકમાં નોંધપાત્ર ફાળો આપી શકે છે. આ નાણાકીય ખાધ વિકાસલક્ષી ખર્ચ અને જાહેર સેવાઓને અસર કરે છે. પ્રવાસન અને આતિથ્ય ક્ષેત્રો પણ પીડાય છે, કારણ કે ઘણા સ્થાનિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવાસીઓ દારૂની કાયદેસર પહોંચના અભાવે નિરાશ થાય છે, જેના કારણે વ્યવસાય અને રોજગારની તકોમાં ઘટાડો થાય છે. સામાજિક રીતે, દારૂબંધીએ દારૂના સેવનને સંપૂર્ણપણે દૂર કર્યું નથી; તેના બદલે, તેણે તેને ભૂગર્ભમાં ધકેલી દીધું છે, જેના પરિણામે બુટલેગિંગ, દાણચોરી અને નકલી દારૂના પરિભ્રમણનો ફેલાવો થયો છે, જેના કારણે દુ:ખદ હૂચ દુર્ઘટનાઓ થઈ છે. વધુમાં, દારૂની આસપાસના કાળા બજારના અર્થતંત્રે કાયદા અમલીકરણ એજન્સીઓમાં ભ્રષ્ટાચારને વેગ આપ્યો છે અને શક્તિશાળી ગેરકાયદેસર વેપાર નેટવર્ક બનાવ્યા છે. કાયદો અપ્રમાણસર રીતે હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા જૂથોને પણ અસર કરે છે, જેમને પ્રતિબંધ સંબંધિત ગુનાઓ હેઠળ શિક્ષાત્મક કાર્યવાહીનો સામનો કરવાની શક્યતા વધુ હોય છે. સ્ત્રીઓ પણ આડકતરી રીતે પ્રભાવિત થાય છે, ખાસ કરીને જ્યારે પરિવારના પુરુષ સભ્યો ગેરકાયદેસર દારૂના અર્થતંત્રનો શિકાર બને છે. આમ, જ્યારે દારૂબંધી ચોક્કસ આદર્શોને સમર્થન આપે છે, ત્યારે તેની સામાજિક-આર્થિક ખામીઓ સમકાલીન ગુજરાતમાં તેની વ્યવહારિક અસરકારકતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવે છે.

અમલીકરણ પદ્ધતિઓ અને પડકારો

દારૂબંધી અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ના અમલીકરણથી રાજ્ય દારૂ પર કડક વલણ અપનાવે છે છતાં, તે નોંધપાત્ર પડકારો રજૂ કરે છે. પોલીસ અને એક્સાઇઝ વિભાગ સહિત કાયદા અમલીકરણ એજન્સીઓ મુખ્યત્વે પ્રતિબંધ લાગુ કરવા માટે જવાબદાર છે. જોકે, દારૂબંધીના શાસનને કારણે કાળા બજારમાં અનિચ્છનીય વૃદ્ધિ થઈ છે, જેમાં વ્યાપક બુટલેગર, ગેરકાયદેસર દારૂનું ઉત્પાદન અને પડોશી રાજ્યોમાંથી દાણચોરીનો સમાવેશ થાય છે. આ ભૂગર્ભ નેટવર્ક્સ માત્ર કાયદાને નબળી પાડે છે જ નહીં પરંતુ નકલી અને ઝેરી દારૂના પરિભ્રમણ દ્વારા ગંભીર આરોગ્ય જોખમો પણ ઉભા કરે છે, જેના કારણે વર્ષોથી અનેક દુર્ઘટનાઓ નોંધાઈ છે. અમલીકરણ એજન્સીઓમાં ભ્રષ્ટાચાર અસરકારક અમલીકરણને વધુ અવરોધે છે, કારણ કે અધિકારીઓ પર ઘણીવાર લાંચ લેવાનો અથવા ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે. વધુમાં, ન્યાયિક પ્રણાલી પર દારૂબંધી સંબંધિત ઘણા બધા કેસોનો બોજ છે, જેમાંથી ઘણા નાના ઉલ્લંઘનો સાથે સંકળાયેલા છે, જે વધુ ગંભીર ગુનાઓથી ધ્યાન ભટકાવી દે છે. તબીબી અથવા ધાર્મિક હેતુઓ માટે મર્યાદિત દારૂના ઉપયોગની મંજૂરી આપતી પરમિટ સિસ્ટમનો પણ વારંવાર દુરુપયોગ થાય છે, જે નિયમનમાં ખામીઓ ઉજાગર કરે છે. આ કાયદો નૈતિક અને સામાજિક કલ્યાણને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે, પરંતુ તેનો અમલ અસંગતતાઓ, લોજિસ્ટિકલ અવરોધો અને જાહેર પ્રતિકારથી ભરપૂર છે. આ પડકારો દારૂબંધી નીતિની એકંદર અસરકારકતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવે છે અને ગુજરાતમાં દારૂના નિયમન માટે વધુ સંતુલિત અને વ્યવહારુ અભિગમની જરૂરિયાત સૂચવે છે.

કાનૂની અને માનવ અધિકારોના પરિમાણો

ગુજરાતમાં દારૂબંધી નીતિ ખાસ કરીને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા, ગોપનીયતા અને વ્યક્તિગત પસંદગીના અધિકારના સંદર્ભમાં નોંધપાત્ર કાનૂની અને માનવ અધિકારોની ચિંતાઓ ઉભી કરે છે. જ્યારે ગુજરાત દારૂબંધી કાયદો, ૧૯૪૯, રાજ્ય નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતો, ખાસ કરીને ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૭ માં મૂળ ધરાવે છે, જે જાહેર આરોગ્યના હિતમાં માદક પદાર્થોના પ્રતિબંધની હિમાયત કરે છે, તે બંધારણના ભાગ ક્કક્કક્ક માં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારો સામે સંતુલિત હોવું જોઈએ. ટીકાકારો દલીલ કરે છે કે દારૂના સેવનને ગુનાહિત બનાવવાથી અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના અધિકાર પર અતિક્રમણ થાય છે, અને અપ્રમાણસર રીતે હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા સમુદાયોને લક્ષ્ય બનાવવામાં આવે છે જેમની પાસે કાનૂની ઉપાયો અથવા સુરક્ષિત પરમિટ મેળવવાના સાધનો નથી. મનસ્વી ધરપકડ, કસ્ટોડિયલ દુર્વ્યવહાર અને અતિશય પોલીસિંગના મુદ્દાઓ પણ છે, જે નાગરિક સ્વતંત્રતાઓનું વધુ ઉલ્લંઘન કરે છે. અમલીકરણ પ્રથાઓ ઘણીવાર કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કરે છે, ખાસ કરીને જ્યારે નિવારક અટકાયત અથવા બળજબરી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વધુમાં, કાયદાને લિંગ અને જાતિ-પ્રભાવિત તરીકે જોવામાં આવે છે, ઉચ્ચ વર્ગના વ્યક્તિઓ ઘણીવાર તપાસ ટાળે છે જ્યારે ગરીબ વર્ગોને કઠોર સજાનો સામનો કરવો પડે છે. નૈતિક શાસન અને માનવ અધિકારોના રક્ષણ વચ્ચેનો વિરોધાભાસ લોકશાહી સમાજમાં પ્રતિબંધની કાયદેસરતા માટે ગંભીર પડકાર ઉભો કરે છે. આમ, આ નીતિ જાહેર આરોગ્યના ઉદ્દેશ્યોને બંધારણીય સ્વતંત્રતાઓ અને કાનૂની સુરક્ષા સાથે સુમેળ સાધવા પર જરૂરી ચર્ચાને આમંત્રણ આપે છે.

તુલનાત્મક વિશ્લેષણ

ગુજરાતના દારૂબંધી કાયદાઓનું અન્ય ભારતીય રાજ્યો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંદર્ભો સાથે તુલનાત્મક વિશ્લેષણ અસરકારકતા અને સામાજિક અસરની દ્રષ્ટિએ વિવિધ પરિણામો દર્શાવે છે. ગુજરાત ગુજરાત દારૂબંધી અધિનિયમ, ૧૯૪૯ હેઠળ સૌથી કડક દારૂબંધી શાસનોમાંથી એક લાગુ કરે છે, જે મુખ્યત્વે ગાંધીવાદી સિદ્ધાંતો દ્વારા સંચાલિત છે. જોકે, બિહાર અને મિઝોરમ જેવા રાજ્યોમાં સમાન પ્રયાસોએ મિશ્ર પરિણામો દર્શાવ્યા છે. ઉદાહરણ તરીકે, બિહારે ૨૦૧૬ માં સંપૂર્ણ દારૂબંધી લાગુ કરી, જેના કારણે દારૂ સંબંધિત ગુનાઓમાં શરૂઆતમાં ઘટાડો થયો પરંતુ પાછળથી ગેરકાયદેસર દારૂના વેપારમાં વધારો, રાજ્યના મહેસૂલનું નુકસાન અને કાયદા અમલીકરણના નોંધપાત્ર બોજ જોવા મળ્યો. વ્યવહારિક અમલીકરણ પડકારો અને જાહેર માંગને કારણે મિઝોરમે ૨૦૧૪ માં તેનો દારૂબંધી રદ કર્યો. આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે, ૧૮મા સુધારા હેઠળ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના દારૂબંધી યુગ (૧૯૨૦-૧૯૩૩) ને કારણે સંગઠિત ગુના, કાળાબજાર પ્રવૃત્તિ અને વ્યાપક જાહેર બિન-

પાલનમાં નાટ્યાત્મક વધારો થયો, જેના પરિણામે આખરે તેને રદ કરવામાં આવ્યું. આ ઉદાહરણો સૂચવે છે કે જ્યારે દારૂબંધી વૈચારિક રીતે પ્રેરિત હોઈ શકે છે, તે ઘણીવાર વપરાશને અસરકારક રીતે નિયંત્રિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે અને તેના બદલે ભૂગર્ભ અર્થતંત્રોને બળતણ આપે છે. ગુજરાતની લાંબા સમયથી ચાલતી દારૂબંધી નીતિ સમાન અમલીકરણ અને આર્થિક પડકારો ધરાવે છે, જે તેની ટકાઉપણું અને સામાજિક ખર્ચ અંગે પ્રશ્નો ઉભા કરે છે. તુલનાત્મક આંતરદૃષ્ટિ ભારપૂર્વક સૂચવે છે કે દારૂ સંબંધિત સામાજિક મુદ્દાઓને સંબોધવામાં સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ કરતાં નિયમન અને નુકસાન-ઘટાડાની વ્યૂહરચનાઓ વધુ અસરકારક હોઈ શકે છે.

જાહેર ધારણા અને જમીની વાસ્તવિકતાઓ

ગુજરાતમાં દારૂબંધી અંગે જાહેર ધારણા અને જમીની વાસ્તવિકતાઓ એક જટિલ અને ઘણીવાર વિરોધાભાસી પરિદૃશ્ય દર્શાવે છે. જ્યારે રાજ્ય સરકાર ગુજરાત દારૂબંધી અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ને ગાંધીવાદી મૂલ્યોમાં મૂળ ધરાવતા અને સામાજિક દુષણોને કાબુમાં લેવાના પગલા તરીકે પ્રોત્સાહન આપે છે, ત્યારે જાહેર લાગણી વધુને વધુ વિભાજીત થઈ રહી છે. ગ્રામીણ અને પરંપરાગત રીતે રૂઢિચુસ્ત વિસ્તારોમાં, દારૂબંધી માટે કેટલાક સમર્થન હજુ પણ છે, તેને દારૂબંધી, ઘરેલુ હિંસા અને પરિવારોમાં નાણાકીય વિનાશ સામે રક્ષણ તરીકે જુએ છે. જો કે, શહેરી વિસ્તારોમાં અને યુવા વસ્તીમાં, કાયદાની અવ્યવહારુતા અને કથિત દંભ પર હતાશા વધી રહી છે. સત્તાવાર પ્રતિબંધ હોવા છતાં, ગેરકાયદેસર નેટવર્ક દ્વારા દારૂ સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે, અને બુટલેગિંગ એક વ્યાપક મુદ્દો બની ગયો છે, જે કાયદાના હેતુને નબળો પાડે છે. વધુમાં, ઝેરી દારૂના મૃત્યુ અને પોલીસ ભ્રષ્ટાચારના કિસ્સાઓએ અમલીકરણ પદ્ધતિઓ પર જાહેર વિશ્વાસ ઘટાડ્યો છે. ઘણા નાગરિકો દારૂબંધીને અસરકારક નીતિ કરતાં વધુ પ્રતીકાત્મક સંકેત તરીકે જુએ છે, દલીલ કરે છે કે તે ભૂગર્ભ અર્થતંત્રને સશક્ત બનાવતી વખતે વ્યક્તિગત પસંદગીને ગુનાહિત બનાવે છે. મહિલા અધિકાર જૂથો પણ વિભાજિત છે
કેટલાક પ્રતિબંધને રક્ષણાત્મક તરીકે જુએ છે, જ્યારે અન્ય લોકો ભાર મૂકે છે કે અમલીકરણ ઘણીવાર પદાર્થના દુરુપયોગ દ્વારા ઉત્તેજિત લિંગ-આધારિત હિંસાને અવગણે છે. એકંદરે, નીતિ અને વ્યવહાર વચ્ચેના અંતરને કારણે લોકોમાં એક મહત્વપૂર્ણ પુનર્મૂલ્યાંકન થયું છે, જેમાં સંપૂર્ણ પ્રતિબંધોને બદલે નિયમનની માંગ વધી રહી છે.

નીતિગત ખામીઓ અને વિરોધાભાસ

ગુજરાત દારૂબંધી અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ના અમલીકરણ, જોકે વૈચારિક રીતે ગાંધીવાદી સિદ્ધાંતોમાં મૂળ ધરાવે છે, તેના કારણે તેની અસરકારકતા નબળી પડી છે, તેની ઘણી નીતિગત ખામીઓ અને વિરોધાભાસો ખુલ્લા પડ્યા છે. સૌથી મહત્વપૂર્ણ વિરોધાભાસોમાંનો એક દારૂ પરમિટ જારી કરવાનો છે. જ્યારે રાજ્ય સંપૂર્ણ પ્રતિબંધને જાળવી રાખવાનો દાવો કરે છે, ત્યારે વ્યક્તિઓને ''સ્વાસ્થ્યના કારણોસર'' પરમિટ આપવામાં આવે છે અને પ્રવાસીઓને ખાસ લાઇસન્સ હેઠળ દારૂ પીવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે, જે કાનૂની બેવડા ધોરણ બનાવે છે. આ છૂટછાટો માત્ર પ્રતિબંધની ભાવનાને નબળી પાડતી નથી પરંતુ પરમિટ ધારકો અને કાયદા અમલીકરણ દ્વારા ભ્રષ્ટાચાર અને દુરુપયોગને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે. વધુમાં, દારૂનું વધતું કાળા બજાર રાજ્યની ઉત્પાદન અને વિતરણને સંપૂર્ણપણે નિયંત્રિત કરવામાં અસમર્થતાને છતી કરે છે. બુટલેગિંગ, પડોશી રાજ્યોમાંથી સરહદ પારની દાણચોરી અને હૂચ દુર્ઘટનાઓ નિયમિત રીતે અમલીકરણની નિષ્ફળતાઓને પ્રકાશિત કરે છે. કાનૂની પ્રતિબંધ હોવા છતાં, દારૂ સરળતાથી સુલભ રહે છે, જે નીતિની પ્રામાણિકતા અને વ્યવહારિકતા પર પ્રશ્નો ઉભા કરે છે. વધુમાં, દારૂ રાજકીય લાભ અને પસંદગીયુક્ત લક્ષ્ય બનાવવાનું સાધન બની ગયું છે, જેના કારણે મનસ્વી ધરપકડો અને કાનૂની પજવણી થાય છે, ખાસ કરીને હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા સમુદાયો. આ વિરોધાભાસો સૂચવે છે કે જ્યારે કાયદો સિદ્ધાંતમાં અસ્તિત્વમાં છે, ત્યારે તેનો જમીની સ્તરનો અમલ ખામીયુક્ત છે. કાયદા અને વાસ્તવિકતા વચ્ચેનું અંતર દારૂબંધીના પુનઃમૂલ્યાંકનની માંગ કરે છે, પારદર્શિતા અને નિયંત્રણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ કરતાં નિયમનકારી દારૂ નીતિઓની તરફેણ કરે છે.

નિષ્કર્ષ

મહાત્મા ગાંધીના નૈતિક અને વૈચારિક દ્રષ્ટિકોણ પર આધારિત ગુજરાતમાં દારૂબંધી નીતિ, ગુજરાત પ્રતિબંધ અધિનિયમ, ૧૯૪૯ હેઠળ દાયકાઓથી ચાલુ છે, જેનો ઉદ્દેશ જાહેર આરોગ્યને પ્રોત્સાહન આપવા, દારૂ સંબંધિત ગુનાઓ ઘટાડવા અને સામાજિક મૂલ્યોને જાળવી રાખવાનો છે. જોકે, વ્યવહારિક અસરો મિશ્ર પરિણામો દર્શાવે છે. જ્યારે રાજ્ય કડક કાનૂની માળખું જાળવી રાખે છે, ત્યારે જમીની વાસ્તવિકતાઓ વ્યાપક દારૂબંધી, કાળાબજાર પ્રવૃત્તિઓ અને વારંવાર દારૂબંધી દુર્ઘટનાઓ પ્રકાશિત કરે છે જે કાયદાની અસરકારકતાને પડકારે છે. સંભવિત કર આવકનું નુકસાન અને પ્રવાસન અને આતિથ્ય ઉદ્યોગો પર નકારાત્મક અસર નીતિના આર્થિક વાજબીપણાને વધુ જટિલ બનાવે છે. વધુમાં, ભ્રષ્ટાચાર અને કાયદાના પસંદગીયુક્ત ઉપયોગ દ્વારા અમલીકરણ ઘણીવાર પ્રભાવિત થાય છે, જે વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને ગોપનીયતા પર ઉલ્લંઘન સહિત ગંભીર માનવ અધિકારોની ચિંતાઓ ઉભી કરે છે. અન્ય ભારતીય રાજ્યો અને આંતરરાષ્ટ્રીય અનુભવોમાંથી તુલનાત્મક આંતરદૃષ્ટિ સૂચવે છે કે સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ ઘણીવાર નિયંત્રિત દારૂના સેવન કરતાં વધુ નુકસાન તરફ દોરી જાય છે. આ અભ્યાસ તારણ આપે છે કે જ્યારે દારૂબંધી પાછળના આદર્શો ઉમદા છે, ત્યારે અમલીકરણથી ઇચ્છિત સામાજિક પરિવર્તન આવ્યું નથી. નીતિનું પુનઃમૂલ્યાંકન જરૂરી છે, સંભવતઃ નિયમન, જાગૃતિ અને પુનર્વસનના વધુ સંતુલિત મોડેલ તરફ આગળ વધવું. જાહેર આરોગ્યનું રક્ષણ કરતી વખતે સામાજિક-સાંસ્કૃતિક વાસ્તવિકતાઓને સંબોધવાથી ગુજરાતની દારૂ નીતિ માટે વધુ વ્યવહારુ માર્ગ મળી શકે છે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. ''પ્રતિબંધ અને બંધારણ'' એમ.વી. પાયલી, ૨૦૦૨
૨. ''દારૂ પ્રતિબંધ પર ગાંધી'' રાઘવન ઐયર, ૧૯૯૪
૩. ''ગુજરાત પ્રતિબંધ કાયદોઃ એક કાનૂની ટિપ્પણી'' ડી.આર. મહેતા, ૨૦૦૫
૪. ''ભારતીય રાજનીતિ'' એમ. લક્ષ્મીકાંત, ૨૦૨૦ (અનુચ્છેદ ૪૭ અને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો માટે)
૫. ''માનવ સમાજના ઉત્ક્રાંતિમાં દારૂ અને તેની ભૂમિકા'' ઇયાન એસ. હોર્ન્સે, ૨૦૧૨
૬. ''ભારતમાં દારૂ સમસ્યાઓ અને ઉકેલો'' આર. ચેટર્જી, ૨૦૦૮
૭. ''ભારતમાં દારૂ કાયદાઃ કાનૂની અને બંધારણીય પરિમાણો'' પી.કે. મજુમદાર, ૨૦૧૦
૮. ''યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પ્રતિબંધ યુગઃ એક ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્ય''ડબલ્યુ. જે. રોરાબાઘ, ૨૦૦૧ (આંતરરાષ્ટ્રીય સરખામણી માટે)
૯. ''જાહેર આરોગ્ય અને પ્રતિબંધ નીતિઓ'' ડૉ. વી. સુબ્રમણ્યમ, ૨૦૧૬